

tara 4. knjige Zakonika.

Što se tiče korištene biografije, ona je bogata, raznolika, ne samo temama i opsegom, nego i jezičnim govornim područjem što samo pokazuje širinu znanja s kojim autor pristupa ovoj kanonskoj građi. Djelo je jako vrijedno, korisno i praktično te se nadam da će pronaći mjesto u našim privatnim, a i župnim i učilišnim knjižnicama, kako bi proučavanjem i življenjem od Krista povjerenih službi poučavanja, posvećivanja i upravljanja, posebno pastiri, učinili sve što je u njihovoj moći i na spas povjerenih duša jer je spasenje duša vrhovni zakon u Crkvi (usp.: kan. 1752).

Ilija Marković

**SVETI I VELIKI SABOR
PRAVOSLAVNE CRKVE.
POGLED IZNUTRA I IZVANA**

Sveti i Veliki Sabor Pravoslavne Crkve. Kreta: 2016., 82 str.

S blagoslovom arhiepiskopa cetinjskog i metropolita crnogorsko-primorskoga gosp. Amfilohija Radovića u suizdanju Metropolije crnogorsko-primorske i radija Svetigora s Cetinja početkom listopada 2016. god. tiskana je u Subotici brošura na 82 stranice u 2000 primjeraka pod naslovom: *Sveti i Veliki Sabor Pravoslavne Crkve* koji je održan od 17.–27. lip-

nja 2016. u duhovnoj akademiji na otoku Kreti.

Zbog ekumenske, dijaloške i međureligijske orijentacije našeg časopisa, zbog sadašnjih i budućih generacija teologa, svećenika i pastoralaca na dijaloško-ekumenskom planu, smatram opravdanim malo šire prikazati ovo izdanje u našem časopisu koje to zasigurno zaslužuje svojom temom i sadržajem, iako ne toliko svojom formom.

Brošura je sastavljena od nekoliko povezanih dijelova. Ona započinje *Porukom Svetog arhije-rejskog sabora Srpske pravoslavne crkve* (SPC) od 25. svibnja 2016. god. U njoj SPC ističe i upozorava:

- da se u Pravilnik Velikog sabora uvodi nepoznata saborska praksa koja podupire nejednakost i neravnopravnost svih episkopa
- da se neopravdano ograničava broj sudjelovatelja na Saboru, kao i to da svi episkopi nemaju pravo glasa
- da nije točno da u Pravoslavnoj Crkvi vjekovima nije bilo sabora
- s druge strane predlaže se da se temi *misija*, jednoj od pripremnihih tema, pridoda soteriološko-kristološke aspekte te da pitanje *dijaspora* treba rješavati na razini svepravoslavljia, kako je predloženo u Chambesyju 2009. god.

- također se predlaže da se proglasi općim saborom onaj carigradski iz 879./880. (Focije) i onaj iz 1351. (isihastički – Grigorije Palama)
- Saboru se sugerira da se razmotri tema autokefalije (str. 5-9).

U drugom dijelu brošure Vladimir Radović nudi kronološki pogled na rad zadnjeg Sabora. Ovdje se napominje da je Sabor pravo počeo sa saborskim radom na Pedesetnicu, svetkovinu Duhova po julijanskom kalendaru, i trajao od 19.-26. lipnja 2016. Autor ovog članka u spomenutoj brošuri ponovno dodiruje prijedloge iz *Poruke* SPC-a koje je očito predlagao arhiepiskop Amfilohije, koji je bio predsjednik saborske komisije za pripremu i sudjelovanje SPC-a na Velikom Saboru. Radović opisujući događanja i susrete, ističe da su na otvorenju Sabora 19. lipnja (isti datum kada je bio otvoren Prvi nicejski sabor 325. god.) svečanoj liturgiji nazočili predsjednik Grčke, kao i predstavnici **rimokatolicizma i protestantizma**. U svojoj liturgijskoj homiliji predsjedatelj Bartolomej I., carigradski patrijarh, istakao je, da je „*dan danas jedinstva, jer smo svi sjedinjeni u vjeri i tajnama u lomljenju kruha*“. Pri tome je podvukao da je cilj Sabora da očuva jedinstvo pravoslavlja (str. 16). U svojem pozdravnom go-

voru patrijarh SPC-a gosp. Irenej također je naglasio da je svetost pravoslavlja u jedinstvu i podsjetio je da je car Konstantin rodom iz Niša, koji je sazvao Prvi nicejski sabor (str. 19). Ovdje se spominju sektaške devijacije koje se naročito pojavljuju u SPC-u. U bilješki se spominje raspop Miraš Dedeić ili Dedić (str. 16), koji je zaređen za svećenika u Beču, za episkopa u Sofiji, koji je studirao u Beogradu, Rimu, Moskvi, a koji je od 1997. drugi po redu poglavar *Crnogorske pravoslavne crkve*, koju SPC ne prizna kanonskom. U daljnjem opisu radnog dijela Sabora mogu se naći interesantni detalji iz diskusija o predloženim temama pripremne komisije (str. 11-33).

Prema kronološkom opisu Vladimira Radovića Sabor je raspravljao o sljedećim temama, koje nisu potpuno identične onim predloženim:

- *Misija Pravoslavne Crkve u suvremenom svijetu.*
- Tema: *Autonomija u Pravoslavnoj Crkvi i način njenog proglašenja* prerasla je u dokument: *Dokument o pravoslavnoj dijaspori*. U njemu je prihvaćeno privremeno rješenje pitanja nacionalnih episkopa na istom području, npr. neke zemlje ili grada. Svi takvi episkopi svojih nacionalnih Crkava trebali bi tvoriti zajedničko tzv. *episkop-*

sko vijeće (sabranje) jedne zemlje ili više zemalja jedne regije. U to vijeće bi ulazili kanonski priznati episkopi koje potvrđuje svaka autokefalna Crkva, što se smatra znakom jačanja jedinstva pravoslavlja (usp.: Okružnicu, br. 5, str. 47). Autokefalne Crkve ne predstavljaju konfederaciju Crkava, nego čine jednu Pravoslavnu Crkvu. U svakoj mjesnoj Crkvi po euharistiji se pokazuje jedna, sveta, saborna i apostolska Crkva. U okviru ove teme SPC je ukazao na mučeništvo njihova arhiepiskopa ohridskog u Makedoniji.

- Treća tema: *Važnost posta i njegovo držanje danas*. Ovu temu je pripremio SPC. U diskusiji je osporena tvrdnja da je „post ikona budućeg života“ jer je to zapravo liturgija, dok post nema eshatološku važnost (str. 25).
- Tema: *Sveta tajna braka i bračne smetnje* ističe da je brak zajednica muškarca i žene i najstarija svetopisamska ustanova, da je ikona Crkve, da rađanje djece nije jedini cilj braka (str. 26-27).
- Tema: *Odnosi Pravoslavne Crkve s ostalim kršćanskim svijetom* izazvala je živu diskusiju i doživjela duboke promjene. Za ovu temu je najvažnije

precizirati što je jedna, sveta, katolička (saborna) i apostolska Crkva? U prijedlogu pripremljenih tekstova pojam *Crkva* upotrebljava se i za druge nepravoslavne zajednice, što je nekim saborskim ocima na Kreti smetalo. Očito je da je pripremni prijedlog razumijevao Katoličku Crkvu Crkvom, a Amfilohije Radović je imao potrebu pred sabornim ocima ustvrditi da Katolička Crkva ne prizna Pravoslavnu Crkvu u punom smislu riječi Crkvom (str. 28), što se čini diskutabilnim i očito ne mjeri istim teološkim kriterijima. Brošura ne donosi daljnje detalje ove interesantne diskusije koja otvara niz teoloških, posebno eklezioloških i sakramentalnih pitanja. Diskusija o odnosima s nepravoslavnicima prenijela se i na sutrašnji dan. Važno je istaknuti da su mišljenja o ovoj temi unutar Pravoslavne Crkve prilično podijeljena te da su svi svjesni potrebe jedinstva svih kršćana. Neki episkopi nisu potpisali ovu temu a među njima je i metropolit Amfilohije Radović (str. 77). Ipak se čini mogućim zaključiti na temelju naglašene ideje jedinstva u pravoslavlju u više navrata na ovom Saboru,

koju posebno ističu: homilija patrijarha Bartolomeja I. pri svečanom otvaranju; *Okružnica* upućena Pravoslavnim mjesnim Crkvama i *Poruka* pravoslavnim kršćanima da se ozbiljno shvaća Kristov nalog „da svi budu jedno“, a na pitanje: Kako to ostvariti?, da se i dalje mora tražiti odgovor u istini i ljubavi.

Najvažniji dio brošure čine dva saborska dokumenta. Prvi je *Poruka Svetog i Velikog Sabora Pravoslavne Crkve pravoslavnom narodu i svakom čoveku dobre volje* u 12 točaka. Tu se pravoslavne vjernike podsjeća da se Pravoslavna Crkva razumije kao *produžetak* jedne, svete, katoličanske (opće, saborne, sveobuhvatne) i apostolske Crkve, što se najočiti-je izražava u presvetoj euharistiji. Osim eklezioloških pogleda također se u *Poruci narodu* upozorava na razne devijacije u društvu. U trećoj točki *Poruke narodu* posebno se kaže da Pravoslavna Crkva pridaje veliko značenje dijalogu, osobito s *inoslavnim* kršćanima. Tu se dijalog gleda kao šansa za otvaranje očiju kod drugih za pravo pravoslavno predanje. Posebno se naglašava da Pravoslavna Crkva u dijalogu nikada ne dopušta kompromis u pitanjima vjere (str. 37).

Sržni dio brošure predstavlja dokument Sabora pod naslo-

vom: *Okružna poslanica Svetog i Velikog Sabora Pravoslavne Crkve* (Kreta, 2016.). U njoj se uz uvod i zaključak u sedam poglavlja s 20 točaka predstavlja malo drukčije sročene teme pripremnih komisija.

Prvo poglavlje ovog dokumenta prikazuje ekleziološku sliku Crkve o sebi samoj iz pravoslavne perspektive pod naslovom: *Crkva: Kristovo Tijelo, slika svete Trojice*. Jedinstvo Crkve kao Tijela Kristova i slika Presvetog Trojstva u najvećoj se mjeri ostvaruje u euharistiji. U drugoj točki prvog poglavlja snažno se ističe da je Pravoslavna Crkva *autentični produžetak jedne, svete, saborne i apostolske Crkve* (str. 36; usp.: također *Okružnicu*, br. 2, str. 45). Treća točka prvog poglavlja svjedoči da su uvaženi prijedlozi SPC-a za priznavanjem općih sabora, kao npr. onoga u Carigradu 879./880. god. ili onoga iz 1484. god. na kojem je poništena unija od Firentinskog sabora 1439.-1442. god. ili onih o pobijanju protestantizma (1638.; 1672. i dr.), zaključno sa Saborom iz 1872. god. na kojem su osuđene ekleziološke hereze etnofiletizma. U petoj točki prvog poglavlja konstatira se da se Pravoslavna Crkva trenutno sastoji od 14 autokefalnih Crkava a naglašava se da načelo autokefalnosti ne smije ugroziti načelo sabornosti jer je

sabornost sama bit Crkve.

Velika i izazovna tema pripremnih komisija Svetog i Velikog Sabora Pravoslavne Crkve predstavljena je u drugom poglavlju, točka 6, pod naslovom: *Misija Crkve u svetu*. Sukladno naravi crkvene misije ovdje se podsjeća da uz nalog naviještanja Radosne vijesti zajedno ide i nalog istinskog svjedočenja. O toj temi vodila se diskusija o prijedlogu da se pojam „ličnost“ zamijeni pojmom „čovjek“, što ipak nije usvojeno. U *Okružnici* se ističe da misije treba shvatiti kao „liturgiju poslije liturgije“ (br. 6, str. 47).

Tema pripravne komisije *Sveta tajna braka i bračne smetnje* predstavljena je u trećem poglavlju pod naslovom: *Porodica – slika ljubavi Kristove prema Crkvi*. Ovdje se kao i u pripremnom tekstu snažno podcrtava da je za pravoslavljane brak zajednica muškarca i žene, što se čini vrlo važnim u povezanosti s nekim za Crkvu neprihvatljivim modernim pogledima, nadalje da je brak najstarija svetopisamska ustanova, da je ikona Crkve, da se obitelj smatra *malom Crkvom* i sl. (br. 7, str. 49).

Četvrto poglavlje nosi naslov: *Odgoj i obrazovanje u Kristu i za Krista* što je poseban vidik u pogledu odnosa Crkve prema modernom svijetu.

Peto poglavlje predstavlja temu pod nazivom: *Crkva pred*

suvremenim izazovima. Lijepo se ističe da mnogi neopravdano poistovjećuju Crkvu s konzervativizmom, a drugi je neutemeljeno predstavljaju kao prepreku svakom napretku i razvitku. Također se ističu posljedice tzv. znanstvenog progressa i globalizacije. Neke tendencije društvenog razvoja ukazuju na opasnost manipuliranja čovjekom i njegovim smislom života. Čovjek nije samo duh kao što nije ni samo tijelo. On je Božje stvorenje pozvano na vječni život u svome Stvoritelju.

Šesto poglavlje posebno obrađuje temu: *Crkva pred globalizmom, ekstremnim pojavama nasilja i migracija*. Ovom temom Crkva se ne miješa u politiku, nego štiti čovjeka i zauzima se za njegovo temeljno ljudsko dostojanstvo i ljudska prava. U ovom poglavlju također se ističe pojava fundamentalizma kod nekih vjerskih zajednica koje se ne imenuje. Nasuprot tome ističe se da iskren međureligijski dijalog treba doprinijeti razvoju uzajamnog povjerenja među vjerskim zajednicama a kroz to i miru i pomirenju u svijetu, koji je potreban svima, a izrijeком se posebno spominju zemlje Afrike i „*unesrećena Ukrajina*“ (br. 18, str. 59).

Sedmo poglavlje nosi naslov: *Crkva: svjedočenje u dijalogu*. Prema ovoj temi Pravoslavna Crkva ima osjećaj za one koji su *preki-*

nuli općenje s njom. Svjesna da predstavlja Kristovo Tijelo u svijetu te u sklopu naloga svjedočenja, ona je uvijek *pridavala veliki značaj dijalogu, posebno dijalogu s inoslavnim kršćanima* (str. 37; usp.: *Okružnicu*, br. 20, str. 62). U dijalogu ona ne prihvaća vjerski minimalizam, niti kompromis u pitanjima vjere.

Okružnica liči na stvarno zaokruživanje obrađenih tema i njihovo predstavljanje u jedinstvenoj cjelini. Primjetno je da su neke teme izazvale dugotrajnije diskusije. *Okružnica* sadržava neke teme koje nisu bile izravno među pripremnim temama, kao npr. tema: *Odgoj i obrazovanje u Kristu i za Krista*. Također se u *Okružnici* neke teme spajaju, kao npr. *autokefalnost, autonomija i dijaspora*, ali su ostale nedovoljno obrađene. Tema: *Crkva pred suvremenim svijetom* bila je dodirvana u pripremnim tekstovima u sklopu *misija i dijaloga*, a ovdje je doživjela svoje proširenje kroz tematsku konkretizaciju: *Crkva pred globalizmom, ekstremnim pojavama nasilja i migracija*. Na široko diskutirana tema o dijalogu u *Okružnici* je sažeta u jednom jedinom broju (br. 20).

Puno detalja, naročito iz priprave ovog Sabora i njegova djelovanja, nudi članak: *Sveti i Veliki Sabor – projava jedinstva Crkve*. Ovdje je riječ o intervjuu me-

tropolita Amfilohija koji je dao radiju Svetigora. U tom prikazu arhiepiskop Amfilohije ističe da je priprava ovog Sabora doista dugo trajala. Ona je počela negdje početkom 20. stoljeća. Čak je bilo govora da se prvi Sabor održi u Nišu 1925. god., što bi se poklopilo s 1600-tom obljetnicom Prvog sabora u Niceji 325. god. Prvo predsaborsko zasjedanje ovom Svetom i Velikom Saboru ovdje je stavljeno u 1930. godinu, kada se zasjedanje održalo na Svetoj Gori u samostanu Vatoped. Čini se da je prava priprema počela tek 1961. god. otkada ima svoj kontinuitet do 2016. godine, zaokružuje arhiepiskop Amfilohije.

Usprkos dugim pripremanjima ovaj Sveti i Veliki Sabor Pravoslavne Crkve nije bio *svepravoslavan* u punom smislu te riječi budući da četiri autokefalne Crkve (Antihijska, Gruzijaska, Bugarska i Ruska) nisu sudjelovale, što čini čak 35% od 14 Pravoslavnih Crkava i daleko više od 50% pravoslavnih vjernika. Arhiepiskop Amfilohije iznosi razloge njihova nedolaska (str. 70). Za Rusku je prvo rekao da joj je razlog nekompletnost pravoslavlja, a onda govori o problemu primata unutar pravoslavlja, što se čini puno snažnijim argumentom ruskog nedolaska (str. 73-74). U kontekstu prvog mjesta unutar pravoslavlja kaže da je u prvom tisućljeću biskup Rima

imao tu ulogu, a kad je on „*odstupio od pravoslavne vjere*“, njegovo mjesto na Istoku je preuzeo carigradski patrijarh (str. 73).

Arhiepiskop Amfilohije je ipak sretan da se ovaj Sabor održao. On će ostati povijestan ne toliko po obrađivanim temama, nego po činjenici da je održan poslije dugo vremena. Na njemu je došla do izražaja sabornost Crkve. On se nada da će Sabor ubuduće biti održavan u periodičnim vremenskim razmacima.

Vlastiti osvrt

Usudujem se iz jedne vanjske perspektive dobronamjerno pridodati svoj kratak osvrt o održanom Saboru.

Prvo jedno podsjećanje: Sabor u pravoslavlju treba razumjeti više od sjednice i susreta najviših pravoslavnih poglavara, kojih je u zadnje vrijeme bilo napretek, a ipak nisu činili sabor. Sabor uključuje eklezijalnu dimenziju budući se Crkva u svojoj biti razumije kao „saborna“. Sabor nije samo način odlučivanja nego *modus crkvenog bivstvovanja*. On uključuje pojedine dijelove u opću zajedničku cjelinu, čak i kad nisu nazočni, pri čemu se izražava opći identitet, a cjelina obuhvaća dijelove koji ne gube svoj identitet. Iz ovog vida pozdravljam održavanje ovog Sabora na Kreti i uvjeren

sam da će njegova riječ zasigurno ostaviti svoj pozitivan trag za sve kršćane.

Činjenica da nisu bile prisutne sve Pravoslavne Crkve, baca sjenu na ovaj uistinu velik događaj. Po meni razlozi njihova nedolaska ukazuju na jedan dublji i središnji problem pravoslavlja. Pitanje kanonskog redosljeda koje je potencirala Gruzijaska pravoslavna Crkva, pitanje jurisdikcije u Kataru koju ističe Antiohijski patrijarhat, posebno pozadina pitanja koja dolaze iz Moskve, te samo čitanje odlomka iz Markova evanđelja o zamolbi Zebedejevih sinova (Mk 10,35-45) pri otvaranju Sabora, što je sugerirao arhiepiskop Amfilohije, sugeriraju neku zamagljenu igru prijestolja i prvih mjesta, što izravno vodi k središnjem pitanju neriješenog poimanja autokefalnosti i autonomnosti, jurisdikcije i primata unutar samoga pravoslavlja. Povijesno gledano na Istoku se puno govorilo i pisalo o odnosu pravoslavlja prema primatu rimskog Pape a premalo o odnosu primata unutar Pravoslavnih Crkava. Iako je ovaj Sabor sazvan od carigradskog patrijarha, što bi potvrđivalo tezu o jasnoći stavova o tradicionalno priznatom *prvome među pravoslavcima*, ipak mi se čini da pitanje autokefalnosti i autonomnosti, prave jurisdikcije i utemeljenog primata unutar pra-

voslavlja treba dodatno rješavati. Upravo to mi sugeriraju barem četiri od šest predlaganih saborskih tema pripremnih komisija:

- Na središnji problem jurisdikcije ukazuje pitanje *misija* koje je primarno pitanje svake pojedine Pravoslavne Crkve, ali s kojim se začinje sporno pitanje kasnije juridičke nadležnosti, što je zorni problem s nadležnošću u Americi, Kanadi i sl.
- Na problem upravljanja i autonomije ukazuje također pitanje *dijaspora* gdje ponegdje imamo u istom gradu čak četiri pravoslavna episkopa iz različitih nacionalnih Crkava, svaki sa svojom jurisdikcijom, ali dovodi u pitanje jedinstvo a posebno vjernost prvim općim saborima prema kojima samo jedan episkop može biti na jednom kanonskom teritoriju. Ovdje se mora uskladiti načelo autokefalnosti i načelo sabornosti Pravoslavnih Crkava. Naglasak Sabora da se radi samo o privremenom rješenju ovog pitanja, ukazuje da „vijeće episkopa“ nije trajno rješenje jurisdikcije na spomenutim područjima.
- Isti problem dijagnosticira također neriješeno pitanje *autonomije* unutar pravoslavlja, te pitanje postupka

priznavanja autonomije novonastalim zajednicama. Neriješena pitanja autonomije tiču se kako davno formiranih zajednica, npr. u Kanadi i Sjevernoj Americi, zapadnoj Europi, Estoniji, tako i novonastalih zajednica u Makedoniji i Crnoj Gori, a posebno je bolno pitanje crkvene nadležnosti ono u Ukrajini koje je jednako staro i novo.

- Također pitanje ekumenskih odnosa Pravoslavnih Crkava prema drugima povezano je s neriješenim pitanjem primata i jurisdikcije unutar pravoslavlja.

Neki uvaženi pravoslavni teolozi, među kojima ističem Aleksandra Šmemana, Johna Meyendorfa, Nikolaja Afanasijeva, Paula Evdokimova i dr., u ovakvu stanju pravoslavlja u drugoj polovici 20. stoljeća na svoj su način prepoznali da je pitanje primata i jurisdikcije u pravoslavlju jedno od središnjih koje se ne može zaobilaziti. Oni osjećaju da unutar pravoslavlja i na općoj crkvenoj razini mora postojati neki centar ili neka institucija koja će u određenim okolnostima moći djelovati u korist pravoslavlja, katoličanstva i kršćanstva. U tom duhu nadamo se da će pravoslavlje smoći snage i naći načina da se uhvatiti ukoštac sa sržnim pitanjima onoga što podrazumijevaju pojmovi ju-

risdikcije i primata. Kada se riješi to pitanje unutar pravoslavlja, mislim da će biti puno lakše rješavanje i usklađivanje pitanja primata s Katoličkom Crkvom. Pravoslavna tradicija sve više uviđa da je sinodalnosti potrebno više zdravog primata, a katolička strana uviđa da je primicijalnosti potrebno više zdrave sinodalnosti. U Crkvi ima mjesta kako za primat, tako i sinodalnost.

Niko Ikić

ENGLISKI PRIJEVOD I KOMENTAR KUR'ANA ZA MUSLIMANE U ZAPADNIM ZEMLJAMA

The Study Quran. A New Translation and Commentary. Seyyed Hossein Nasr, Editor-in-Chief. New York: Harper One, 2015., LIX+1988 str. i 11 zemljovida

Zahvaljujem dr. Enesu Kariću, profesoru Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, što mi je ustupio svoj primjerak ove knjige na uvid.¹ On je s glavnim urednikom profesorom Nasrom obavio in-

tervju u travnju god. 2011. te ga objavio u *Preporodu* kao najavu magistralnog prijevoda i komentara.² U razgovoru je obradio i važnost prijevoda Kur'ana na engleski: „Svaki prijevod koji se od Kur'ana načini na engleskom jeziku važan je korak da se engleski jezik učini također islamskim jezikom na isti način na koji su drugi jezici islamskog svijeta poput perzijskog i turskog postali islamskim jezicima.“ U općem uvodu, koji je S. H. Nasr potpisao u travnju 2015., istaknuo je kako je prijedlog za ovaj projekt došao od izdavačke kuće Harper/Collins iz San Franciska (sada HarperOne u New Yorku) koja je imala dobro iskustvo sa studijskim izdanjem Biblije.³ Prihvatio je uz uvjet da on dadne nacrt projekta i odabere suradnike, na što je izdavač pristao. Rad je trajao devet godina.

Glavni urednik Iranac u SAD-u Nasr i njegovi suradnici

Seyyed Hossein Nasr rodio

¹ Usp.: njegovu disertaciju, *Hermeneutika Kur'ana*, Zagreb: 1990. Zatim: *Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik*, Sarajevo: 1993., novo izdanje Bihać: 2006. Uz prijevod i paralelni arapski tekst, Karić je kod pojedinih ajeta navodio komentare značajnih autora. U Bihaću je god. 2006. izdano i džepno izdanje ove knjige, bez arapskog paralelnog teksta i egzegetskih bilježaka prevodioca. Tekst prijevoda stihovano je raspoređen.

² „Intervju Enesa Karića sa Seyyedom Hosseinom Nasrom, Kur'an nam i danas govori što je govorio i prošlim pokoljenjima ljudi“, *Preporod* 10 (2011.) od 15. 5. 2011., 31-34.

³ *Harper Collins Study Bible*, Paperback 2006., 2208 stranica. Tekst Biblije uzet je iz RSV, komentar i tematske članke priredili su protestantski i katolički bibličari, pokrovitelj je Society of Biblical Literature.